

Ryszard Groń

Kazania Aelreda z Rievaulx

Wrocławski Przegląd Teologiczny 13/2, 15-32

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RYSZARD GROŃ WROCLAW)

KAZANIA AELREDA Z RIEVAULX

Średniowieczne kazania z kręgu klasztornego, w tym Aelreda, cysterskiego opata z angielskiego Rievaulx (1110-1167)¹, stanowią pokaźną część ówczesnego nauczania teologicznego. Jak to już niegdyś zauważył znany badacz teologii monastycznej Jean Leclercq, znajduje się w nich potężny skarb duchowej doktryny², co w przypadku Aelreda ostatnio wykazał mistrzowsko Philippe Nouzille³. Na naszym polskim gruncie, a w świetle pierwszego całościowego krytycznego łacińskiego wydania wszystkich kazań tego angielskiego opata⁴, można powiedzieć, że jest to nadal temat dziewiczy domagający się gruntownego przesiedzenia. A ponieważ upłynie jeszcze dość dużo czasu, zanim doczekamy się ich polskiego tłu-

¹ Na temat życia Aelreda, zob. A. Squire, *Aelred of Rievaulx. A Study*, London 1981; P. Krupa, *W poszukiwaniu prawdziwej przyjaźni. Rzecz o Aelredzie z Rievaulx*, „W drodze” 8 (2001), s. 79-90; R. Groń, „Spór o Aelreda”. *W poszukiwaniu prawdziwego oblicza Aelreda z Rievaulx*, Kęty 2005, s. 25-43.

² J. Leclercq, *The Love of Learning and the Desire for God. A Study of Monastic Culture*, New York 1962, s. 168-174; na temat teologii monastycznej, zob. J. Leclercq, *Miłość a pragnienie Boga*, tłum. M. Borkowska, Kraków 1997, s. 223-275; tenże, *St. Bernard et la théologie monastique du XIIe siècle*, „*Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis*” 3-4 (1953), s. 7-23; M. Bielawski, *Polis monachorum*, Bydgoszcz 2001, s. 41-51.

³ P. Nouzille, *Expérience de Dieu et théologie monastique au XIIe siècle. Etude sur les sermons d'Aelred de Rievaulx*, Paris 1999.

⁴ Jest to owoc wieloletniej pracy G. Racitiego, opublikowanej przez wydawnictwo Turnholti Typographi Brepolis Editores Pontifici, z serii *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis*, część 2 (dalej: CCCM 2), w Belgii; zob. *Sermones I-XLVI. Collectio Claraevallensis Prima et Secunda*, CCCM 2a, Turnholti 1989; oraz: *Sermones XLVII-LXXX. Collectio Dunelmensis. Sermo a Matthaeo Rievallensi Servatus. Sermones Lincolnienses*, CCCM 2b, Turnhout 2001.

maczenia i opracowania, jeżeli w ogóle się doczekamy, warto poświęcić im nieco uwagi, pokazując w miarę możliwości historię ich powstania, strukturę oraz treść.

Zgodnie z ich pastoralnym przeznaczeniem kazania przyjęły w średniowieczu formę instytucjonalną, stając się integralnym elementem formacji monastycznej. Były one wygłaszane podczas niedzielnej czy świątecznej Mszy św. w kaplicy (lub w kościele klasztornej), a także dwa razy dziennie: na początku dnia oraz po skończonych obowiązkach na specjalnych spotkaniach formacyjnych (*capitulum*). Z reguły głosili je opaci, przełożeni klasztorów, czy to na podstawie tekstu Pisma św., czy fragmentu z *Reguły* Benedykta (normującej porządek życia klasztornej) lub innych tekstów patrystycznych; stawały się tym samym ich swoistymi komentarzami⁵. Spośród tych komentarzy należy wyróżnić kazania powstałe na bazie wybranych partii materiału biblijnego, np. Pieśni nad Pieśniami czy Księgi Izajasza, niekoniecznie w celu ich wygłaszania, ale raczej w charakterze listu lub specjalnego rodzaju literackiego, z przeznaczeniem dla szerszej publiczności⁶. W ten sposób dotarły do nas m.in. słynne kolekcje: *Kazań do Pieśni nad Pieśniami* Bernarda z Clairvaux czy Gilberta z Hoyland, oraz *De oneribus* Aelreda, które same stawały się później tekstami do medytacji.

Kazania liturgiczne z reguły były spisywane przez skrybę-mnicha (mnichów) podczas ich wygłaszania, za wiedzą kaznodziei lub bez niej. Czasem sam kaznodzieja przygotowywał wcześniej lub później ich skrócony zarys dla lepszego zapamiętania; wtedy przyjmowały one formę tzw. *sententiae* czy *sententiolae*. Rzadko zachowało się jedno kazanie; raczej były to całe kolekcje skompilowane czy to przez słuchacza (słuchaczy), czy to przez kaznodzieję lub jego ucznia (uczniów)⁷. Sam kaznodzieja (lub uczeń) czasem je poprawiał, po ich spisaniu przygotowując je do swego rodzaju formy ostatecznej (jakby dzisiejszej publikacji). W podobny sposób właśnie powstawały kazania Aelreda z Rievaulx.

W jego przypadku jednak trudno prześledzić ich dokładną historię. Jedno jest wszakże pewne: musiały one powstać w okresie sprawowania przez niego funkcji opata, najpierw w filialnym wobec Rievaulx klasztorze Revesby, później w samym Rievaulx, a więc w latach 1143-1166⁸. Przemawiają za tym ustalone reguły zakonu, normujące szczegółowo życie klasztorne, które nakładały na opatów obowiązek głoszenia kazań do powierzonych jego pieczy mnichów. Opat miał przemawiać podczas codziennych zgromadzeń (*capitulum*) oraz w piętnastu głównych

⁵ Por. J. Leclercq, *The Love of Learning*, s. 169.

⁶ Więcej na ten temat, zob. E. Stiegman, *The Literary Genre of Bernard of Clairvaux's Sermones super Cantica Canticorum*, w: *Simplicity and Ordinariness. Studies in Medieval Cistercian History*, IV, red. J.R. Sommerfeldt, Kalamazoo 1980, s. 68-93; J. Leclercq, *The Love of Learning*, s. 172-174.

⁷ Więcej na ten temat, zob. J. Leclercq, *The Love of Learning*, s. 170-174.

⁸ Por. G. Raciti, *Introduction*, CCCM 2a, s. V.

dniach roku liturgicznego, szczególnie tych chrystologicznych i mariologicznych, wreszcie we wspomnienia ważniejszych dla Kościoła i Zakonu świętych czy dedykacji kościołów; razem ok. 24 kazań⁹. Nic dziwnego, że w zachowanych zbiorach, które dotarły do nas, można znaleźć całe zbiory zawierające właśnie tego rodzaju utwory.

Ponadto, jak nas informuje jego hagiograficzny biograf, Walter Daniel, Aelred przemawiał na uroczystych odpustach, zgromadzeniach i synodach¹⁰ w Anglii i we Francji. Czynił to przy okazji zleconego mu przez biskupa zadania przepowiadania słowa miejscowemu duchowieństwu podczas lokalnych synodów¹¹; a także przy okazji obowiązkowych (z racji bycia opatem) corocznych wyjazdów do macierzystego Cîteaux, z powodu których był rokrocznie we Francji i zapewne zapraszano go z kazaniem na okoliczne uroczystości. Tak było np. w przypadku synodu w Troyes (1152), po którym zachowało się jego kazanie, jakie tam wygłosił na prośbę tamtejszego biskupa, jego przyjaciela mnicha (a później opata) z Morimond, Henryka z Karyntii¹². Ponadto, kiedy po latach dał się już poznać jako ceniony opat prężnego Rievaulx, był zapraszany z kazaniem z okazji różnych uroczystości religijno-państwowych, np. podczas przeniesienia relikwii świętych z Hexham (1155)¹³, podobnego aktu celebrowanego w przypadku świętych Whithorn w Galloway (ok. 1147-1166), przeniesienia relikwii Edwarda Wyznawcy w Westminster (1163) czy w święto patronalne Kircutbright, świętego Kutberta (1164)¹⁴. Oprócz powyższych W. Daniel mówi o spisaniu przez samego opata wspomnianego już przez nas zbioru kazań w liczbie 30, na podstawie Księgi proroka

⁹ Por. L. Lekai, *The Cistercian Ideals and Reality*, Kent 1977, s. 364-367; M.B. Pennington, *Introduction*, w: Aelred of Rievaulx. *The Liturgical Sermons. The First Clairvaux Collection. Sermons 1-28: Advent – All Saints*, red. M.B. Pennington, s. 13-15.

¹⁰ „Sermones disertissimos et omni laude dignos in capituli nostris et in sinodis et ad populos peroravit, qui ad ducentas ni fallor determinaciones peruenerunt”, Walteri Danielis, *Vita Ailredi abbatis Rievall'*, w: M.F. Powicke, *The Life of Ailred of Rievaulx, by Walter Daniel* (text bilingual: Latin and English), Oxford 1950 (reprint 1978), (dalej: *Vita*), s. 42; znane są jego dwa synodalne kazania do księży z zachowanej kolekcji z Durham, zob. *Sermones in synodo ad presbyteros*, LXIII-LXIV, CCCM 2b, s. 152-169.

¹¹ „Episcopus [...] in synodis iubet illum antistes sermonem facere ad clericos, quod et facit”, *Vita*, 28.

¹² Aelredi Rievallensis, *Sermo XXVIII, Ad clerum in Synodo Trecensi*, w: CCCM 2a, s. 229-238; Por. A. Squire, s. 64-65; A. Stackpoole, *The Public Face of Aelred*, „The Downside Review” 85 (1967), s. 325.

¹³ Badacze twórczości Aelreda zauważają, że jego utwór *De Sanctis Ecclesiae Hagulstadensis (O świętych Kościoła z Hexham)*, był pierwotnie właśnie kazaniem wygłoszonym w tę uroczystość; zob. A. Squire, s. 112.

¹⁴ Zob. Reginaldus Dunelmensis, *Libellus de admirandis Beati Cuthberti virtutibus*, red. J. Raine, Surtees Society, I, London 1835, s. 178-179; A. Squire, s. 64-65; R. Groń, „Spór o Aelreda”, s. 36-37.

Izajasza – *De oneribus*¹⁵, co najwyraźniej odpowiada wzmiankowanym już wyżej komentarzom. Zauważamy więc, że Aelred był bardzo aktywnym opatem, jeśli chodzi o przepowiadanie Ewangelii.

Niestety nie wszystko z jego spuścizny kaznodziejskiej dotarło do naszych czasów. Jeszcze do niedawna w ogóle znana była powszechniej właściwie tylko jedna kolekcja jego 25 kazań opublikowana w 1662 roku w *Bibliotheca Patrum Cisterciensium*, t. V, przez B. Tissiera¹⁶, a potem zawarta w *Patrologia latina* Migne'a z 1855 r. (t. 195, kol. 209-360), oprócz wspomnianej kolekcji *De oneribus*¹⁷. W 1952 r. C.H. Talbot wydał następny odnaleziony zbiór 24 kazań o podobnej do poprzedniego strukturze¹⁸. Znaczący problematyki aelrediańskiej, biorąc pod uwagę wyżej wymienione uwagi odnośnie do obowiązków opackich i jego aktywności kaznodziejskiej, szacują liczbę jego kazań na ok. 300¹⁹. Informację tę, jakkolwiek z liczbą ok. 200 kazań, poniekąd potwierdza znów wzmianka W. Daniela (*Vita*, 41).

Całkiem niedawno (1983, 1989, 2001) G. Raciti zidentyfikował, a później krytycznie opracował w dwóch tomach kilka anonimowych kolekcji kazań, pochodzących z Clairvaux, Durham i Lincoln, których autorstwo wskazywało na Aelreda (CCCM2a-b). Poprzednie opublikowane zbiory okazały się ich częścią składową, jakkolwiek Raciti wprowadził tu pewne przeróbki i logiczne przedstawienia²⁰. Zgodnie bowiem z jego prawdopodobną hipotezą, niektóre kolekcje należało traktować jako kompletne kazania spisane (przez autora lub ucznia) i wygłoszone specjalnie w aktualnej sytuacji i w odpowiedzi na konkretne potrzeby (tzw. *pre-écrit*); inne z kolei były kopiowane (mniej lub bardziej wiernie i kompletnie) przez skrybę podczas ich wygłaszania; następnie sam opat mógł je przeglądać i poprawić (tzw. *post-orale*)²¹. Niewykluczone też, że i później jakiś zbiór (może kilka?) był opracowany specjalnie przez Aelreda lub przez kogoś, kto pracował pod jego okiem, tak by mógł je przesłać do filialnych (i innych) klasztorów w celu odczytywania

¹⁵ „At in illo secretario supramemorato triginta tres omelias super onus Babilonis in Ysaia [...] manu sua scribendo consummauit”, *Vita*, 41.

¹⁶ Bono-Fonte 1662, s. 162-228; za podstawę publikacji posłużył manuskrypt z Troyes, stanowiący później tzw. *Pierwszy Zbiór z Clairvaux*, zob. niżej.

¹⁷ Zob. B. Tissier, t. V, s. 229nn, PL 184, kol. 817-828; 195, kol. 361-500.

¹⁸ *Sermones inediti B. Aelredi Abbatis Rievallensis*, Series Scriptorum S.O.C., red. C.H. Talbot, t. I, Roma 1952.

¹⁹ A. Stackpoole, s. 194-195.

²⁰ Więcej i szczegółowiej na ten temat, zob. G. Raciti, *Deux collections de sermons de saint Aelred – une certaine d'inedits – decouvertes dans les fonds de Cluny and de Clairvaux*, „Collectanea Cisterciensia” 45 (1983), s. 165-184; tenże, *Introduction*, CCCM 2a, s. VI-XVII, CCCM 2b, s. V-XIV.

²¹ G. Raciti, *Deux collections de sermons*, s. 174-178.

podczas *capitula* lub by w ogóle mieć pod ręką jakąś przygotowaną serię kazań, z których następnie on sam mógł korzystać podczas swoich objazdów po północnej Anglii. Również miejsca znalezienia kopii poszczególnych kolekcji (Clairvaux, Durham, Lincoln, Oksford, Westminster, Eton) mogą wskazywać na ich specjalne przeznaczenie do użytku dla tamtejszych wspólnot zakonnych (Anglii i Francji); same zaś kopie niewątpliwie powstały zaraz po śmierci Aelreda²².

Bez dalszego dociekania historii powstawania kazań angielskiego opata z Rievaulx, którą – jak zauważyliśmy – niełatwo do końca ustalić, można skonstatować ostatecznie, że dzięki pracy G. Racitiego obecnie dysponujemy krytycznym wydaniem chyba wszystkich zachowanych zbiorów; w sumie dających ilość 84 jednostkowych utworów, oraz 30 kazań z serii *De oneribus*. Mając do dyspozycji tak okazały konglomerat jego twórczości kaznodziejskiej, spróbujmy pokrótce prześledzić ich strukturę i zawartość.

1. AELREDI RIEVALLENSIS, *SERMONES I-XLVI* (CCCM 2A)

Pierwszy opublikowany przez Racitiego tom kazań Aelreda (1989) zawiera dwa podstawowe zbiory: tzw. *Pierwszą kolekcję z Clairvaux*, obejmującą 28 kazań liturgicznych²³, oraz tzw. *Drugą kolekcję z Clairvaux*, obejmującą grupę dalszych 18 kazań tego samego rodzaju²⁴, razem 46; redaktor zaprezentował je wszystkie w jednym i tym samym ciągu numerycznym, od 1 do 46.

Pierwsza kolekcja została znaleziona w manuskrypcie (nr 910) Biblioteki Miejskiej w Troyes, pochodzącym pierwotnie z Clairvaux, skopiowanym dla celów tamtejszej wspólnoty (*capitula*) zaraz po śmierci Aelreda²⁵. Jak i w innych przypadkach trudno powiedzieć, kiedy i jak powstał jej oryginał. Sądząc jednak po konstrukcji poszczególnych kazań tego zbioru, zgodnie z teorią Racitiego należałoby wnioskować, że należą one do grupy, którą redaktor określił jako *post-orale*, czyli że są kazaniemi spisаныmi podczas ich aktualnego wygłaszania, ewentualnie poprawionymi później przez autora lub jego ucznia (uczniów), by je wykorzystać później przy innej okazji²⁶. Jako jedyny z wszystkich zbiorów tego rodzaju zawiera on wyraźną wzmiankę o autorstwie opata na początku pierwszego kazania, w swoim nagłówku²⁷.

²² M.B. Pennington, *Introduction*, s. 16-19.

²³ *Collectio Claraevallensis Prima*, CCCM 2a, s. 1-238.

²⁴ *Collectio Claraevallensis Secunda*, CCCM 2a, s. 239-370.

²⁵ G. Raciti, *Introduction*, CCCM 2a, s. VI-VII.

²⁶ Tenże, *Deux collections de sermons*, s. 174-178; por. M.B. Pennington, *Introduction*, s. 18-19.

²⁷ „Titulum aptaui, Domni Alredi abbatis Rieuallis sermo primus de Aduentu Domini”, *Sermo I. In Adventu Domini*, CCCM 2a, s. 3.

Jak niemal we wszystkich przypadkach, mamy tu do czynienia z kazaniem liturgicznymi, których porządek zasadniczo trzyma się chronologicznego następstwa świąt i uroczystości roku liturgicznego. Jako cysters, Aelred uwzględnił tu jednak specyfikę cysterską tego porządku, dodając kazania związane ze świętymi swojego zakonu oraz wartościami przez nich pielęgnowanymi: np. czystości, ubóstwa czy powołania zakonnego. Tak więc np. oprócz chrystologicznych i mariologicznych kazań na Boże Narodzenie, Objawienie Pańskie, Wielkanoc, Wniebowzięcie NMP czy Wszystkich Świętych, spotkamy tu kazania poświęcone Oczyszczeniu NMP, Narodzeniu św. Jana Chrzciciela, Apostołom Piotrowi i Pawłowi czy św. Benedyktowi – z okazji ich wspomnienia w kalendarzu liturgicznym. Cały tom wieńczy homilia wygłoszona podczas synodu w Troyes, dołączona tu ze względu na przeznaczenie oraz pochodzenie całego zbioru z Clairvaux²⁸.

Z przyczyn praktycznych oraz dla większej przejrzystości pomijamy tu szczegółowe uwagi redaktora odnośnie do historycznej rekonstrukcji tego zbioru do takiej formy, jaką dziś mamy, z poprawionymi błędami, pominięciami, przesunięciami, przestawieniami i kompilacjami poszczególnych jednostek²⁹. Ograniczamy się tylko do wymienienia ich obecnego porządku. Obecny kolekcję stanowią zatem: dwa kazania na Adwent (*Sermones*, I-II), jedno na Boże Narodzenie (III), jedno na Objawienie Pańskie (IV), jedno na Oczyszczenie NMP (V), trzy na wspomnienie św. Benedykta (VI-VIII), jedno na Zwiastowanie Pańskie (IX), jedno na Niedzielę Palmową (X), dwa na Wielkanoc (XI-XII), jedno na Wniebowstąpienie Pańskie (XIII), jedno na Narodzenie św. Jana Chrzciciela (XIV), cztery na uroczystość Apostołów Piotra i Pawła (XV-XVIII), trzy na Wniebowzięcie NMP (XIX-XXI), trzy na Narodzenie NMP (XXII-XXIV), trzy na Wszystkich Świętych (XXV-XXVII), wreszcie jedno kazanie do kleru z synodu w Troyes (XXVIII).

Treść kazań tego zbioru, jak i pozostałych, odpowiada właściwie homiliom, bo w rzeczywistości są one refleksją, głównie alegoryczno-duchową³⁰, nad przypadającymi w tych dniach czytaniem, szczególnie ewangeliami, dotyczącymi ostatecznie wyjaśnienia roli i znaczenia danego okresu liturgicznego, święta lub uroczystości dla Kościoła i wspólnoty zakonnej. Nauka płynąca z tych kazań odpowiada teologii stosowanej wówczas w klasztorach, którą – jak pamiętamy – J. Leclercq określił mianem „teologii monastycznej”³¹. Rozważania nad obecnym zbiorem, który

²⁸ G. Raciti, *Introduction*, CCCM 2a, s. VII.

²⁹ Więcej na ten temat, zob. G. Raciti, *Introduction*, CCCM 2a, s. VI-XIII.

³⁰ Aelred podkreśla to sam wyraźnie, mówiąc o poczwórnym rozumieniu słów Pisma św., które wyjaśnia w drugim liście na samym początku: *historyczne, moralne, alegoryczne i anagogiczne*, zob. 2,2-4.8 (pierwsza cyfra oznacza nr kazania, następne – poszczególne wiersze); brakuje tu wyraźnego rozróżnienia na kazania i homilie.

³¹ Więcej na temat teologii monastycznej, zob. przyp. 2.

w swej strukturze i treści jest podobny do pozostałych kolekcji, posłużą nam za przykład poznania w ogóle tego rodzaju twórczości Aelreda³². Niektóre z nich zachowały się w niedokończonyj formie; w wielu przypadkach widać też przerywane i niedokończone myśli.

Kolekcję inaugurują dwa kazania na okres Adwentu. Zgodnie z łacińskim znaczeniem słów *Adventum Domini* opat tłumaczy w nich znaczenie tego roku liturgicznego dla Kościoła (tu wyrażonej w symbolu Jerozolimy), w jego dwóch aspektach: przyjście Syna Bożego w osobie Bożej Dzieciny oraz drugie przyjście Jezusa w chwale, na końcu czasów. Aelred rozważa dwa historyczne etapy Kościoła: przed Chrystusem i po Wcieleniu, obydwa naznaczone oczekiwaniem na przyjście Mesjasza i obydwa objęte Jego Bożym oddziaływaniem zbawczym. W kazaniu na Boże Narodzenie pokazuje zbawcze owoce płynące z faktu narodzenia Jezusa Chrystusa i ich wpływ na duchowość Kościoła w jego różnych stanach, głównie małżeńskim i celibatariuszy; w tym ostatnim przypadku koncentruje się na porządku i (samo)dyscyplinie monastycznej. Objawienie Pańskie każe angielskiemu opatowi widzieć Jezusa w roli nowego Salomona, króla pokoju w nowym Jeruzalem – Kościele, który po odrzuceniu przez Żydów skierował swą misję zbawczą do pogan. W osobie królowej Szeby, poszukującej prawdziwej mądrości, oraz trzech króli, oddających pokłon i składających dary, pokazuje ideał duchowej postawy chrześcijan w stosunku do swego Zbawcy.

Wspomnienie liturgiczne Oczyszczenia NMP jest okazją do wyłożenia przez Aelreda nauki o duchowym znaczeniu dla zakonników obrzezania i czystości, na wzór Najświętszej Maryi Panny. W trzech kolejnych kazaniach podkreśla z kolei rolę ojca monastycyzmu zachodniego dla cywilizacji i duchowości chrześcijańskiej, św. Benedykta z Nursji, którego opat porównuje z Mojżeszem i którego oddziaływanie objęło o wiele większy i głębszy zasięg niż to, jaki miał ojciec judaizmu. W kazaniu na Zwiastowanie Pańskie, poprzez figury *Józefa* i *Racheli* (matki Józefa) wskazujące na Maryję, a także przez symbole *Egiptu*, *ciemności*, *tuniki* Aelred tłumaczy prawidła życia duchowego, szczególnie czystości, miłości i pokory, jakimi odznaczała się Matka Jezusa. Z okazji Niedzieli Palmowej z kolei wyjaśnia przyczynę podwójnej przeciwstawnej postawy tłumów: akceptacji i późniejszego odrzucenia Jezusa wkraczającego do Jerozolimy; jest nią wyzwanie krzyża, którego Aelred nazywa *zwierciadłem chrześcijan* (10,30).

Następne dwa kazania dotyczą świąt Wielkanocy. Opat, opierając się na przypadających na ten dzień tekstach Pisma św., wyjaśnia znaczenie *słodyczy* pokarmu wielkanocnego, *życiodajnego* mleka, ofiary baranka paschalnego, pamiątki Chry-

³² Na ten temat więcej, zob. A. Hallier, *The Monastic Theology of Aelred of Rievaulx. An Experiential Theology*, Cistercian Publications, Dublin 1969.

stusowej ofiary na krzyżu i Eucharystii, niekwaszonego chleba i wina. W kazaniu na Wniebowstąpienie tłumaczy symbolikę i potrzebę czterdziestu dni, jakie dzieliło Jezusa od zmartwychwstania do wniebowstąpienia, podkreślając przy tym cnotę posłuszeństwa oraz ufnej i ofiarnej modlitwy. We wspomnienie Narodzin Jana Chrzciciela, poprzez karę milczenia Zachariasza, jakim dotknął go Bóg za niedowiarstwo, Aelred akcentuje dar, jaki z kolei otrzymał on w synu, Janie, którego imię oznacza *łaskę Boga*. Stąd płynie nauka dla każdego chrześcijanina: otrzymuje on dar Ducha Świętego, który zamieszkuje w jego sercu, kiedy ten potrafi tylko ufnie słuchać. W czterech kolejnych kazaniach na uroczystość Apostołów Piotra i Pawła podkreśla wyjątkową rolę tych dwóch Apostołów – większą niż patriarchów, bo powszechniejszą (por. Kazanie 18) – w krzewieniu królestwa Bożego na ziemi. Zachęca przy tym do przyłgnięcia, na wzór Piotra, do człowieczeństwa Chrystusa, w którym mamy całkowity przystęp do Boga (por. 15,35-40). To z kolei wymaga podjęcia wewnętrznej walki z upodobaniami przeciwnymi wartościom duchowym, i to bez względu na to, kto kim jest i jaką funkcję pełni w klasztorze (17,3-20).

Jednym z najpiękniejszych kazań Aelreda jest to poświęcone Wniebowzięciu NMP (19). Maryja dostała łaski Wniebowzięcia z duszą i ciałem, ale nie tylko dlatego że była Matką Boga, ale również lub przede wszystkim dlatego, że od początku zrobiła dla Niego miejsce w swym sercu (19,1-4). Poprzez metaforę biblijnej *twierdzy (castellum)*, opat tłumaczy proces duchowego wzrostu każdej duszy, która się ćwiczy w pokorze (którą symbolizuje *fosa* okalająca twierdzę), czystości (wyrażonej w symbolu *muru* twierdzy) oraz miłości (którą symbolizuje *wieża* stanowiąca centrum *twierdzy*) (19,5-15). Maryja jest *wschodnią bramą* takiej twierdzy, poprzez którą wszedł Jezus (19,16). Kolejne rozważania są już poświęcone wytłumaczeniu dwóch komplementarnych ról w życiu duchowym: aktywnej miłości oraz kontemplacji, symbolizowanej w osobach dwóch siostr: Marty i Marii (19,18-30). Dwa następne kazania na tę samą uroczystość podejmują tematykę człowieczeństwa Chrystusa, którego użyczyła Maryja (20,2-6), a które daje nam przystęp do Boga poprzez wspomnianie zbawczych dzieł Bożych (jak Maryja) oraz przygotowane i ozdobione cnotami serce (duchowe *łóże*) poszukujące Boga (20,7-36). Ostatnie kazanie z tej serii (21), na podstawie wiersza 31,10 z Księgi Przysłów („Niewiastę dzielną któż znajdzie?”), podkreśla odwagę duszy oparcia życia na Bogu, tak jak to uczyniła Maryja i otrzymała zasłużoną nagrodę.

Kolejne trzy kazania są związane z liturgicznym wspomnieniem Narodzenia NMP. Najpierw (Kazanie 22) Aelred podaje duchowe znaczenia słów z przypadającego na ten dzień fragmentu z Księgi Syracha (Syr 24,26-28), by za przykładem Maryi, *przeprawić się* w kierunku Boga, poprzez pokonywanie przeszkód pokus świata (*morza*), wad (*murów*), oraz niewiedzy (*chmur*), i to za pomocą *łodzi*, czyli wyznania wiary w Chrystusa, wyrzeczenia i innych praktyk ascetycznych. Dalej, podkreślając pośredniczącą rolę Maryi w zbawieniu, zachęca mnichów do odda-

wania Jej należyj czci, służenia i miłowania Jej, by w ten sposób jeszcze bardziej czcić, służyć i kochać samego Boga (Kazanie 23). Ostatnie kazanie z tej serii (24) każe widzieć w Maryi *potomka*, w szeregu całego rodowodu ludzkiego, z którego wyszedł (*zstąpił*) Syn Boży. Następnie omawia trzy duchowe etapy *wstępowania* pokolenia ludzkiego (zakonników) na wyżyny niebieskie: *nawrócenie*, *oczyszczenie* i *uczestnictwo* w doskonałości Jezusa, za pomocą pracy ascetycznej i łaski Bożej.

Uroczystości Wszystkich Świętych poświęcił opat trzy przedostatnie kazania tego zbioru (25-27). Pierwsze kazanie z tej serii każe widzieć w czci świętych uwielbienie samego Boga, źródła wszystkich cnót, którymi oni jaśnieli; szczególnie podkreśla tu rolę uniżenia się (pokory) przed majestatem Boga, bo ono gwarantuje intymne *wizytacje* (łaski) boskiego Oblubieńca i w rezultacie życie wieczne – ostatnią wizytację w czasie Sądu Ostatecznego. Następna homilia omawia sposoby osiągania królestwa nieba na przykładzie świętych. Wreszcie ostatnia, na podstawie analizy Ośmiu błogosławieństw, podkreśla rolę wysiłku duchowego i nabywania cnót w dążeniu do świętości.

Jak zaznaczyliśmy wcześniej, ostatnie kazanie obecnego *Zbioru* jest wyjątkiem dodanym tylko ze względu na jego związek z Clairvaux; nie dotyczy bowiem roku liturgicznego, ale wydarzenia synodu odbywającego się prawdopodobnie w 1152 r. w Troyes, gdzie Aelred gościnnie przemawiał do zgromadzonego tam duchowieństwa i zapewne do przedstawicieli dworu królewskiego, na zaproszenie tamtejszego biskupa Henryka z Karyntii. Widać w nim echo nauki o *dwóch mieczach*: ziemskim i niebieskim, jaką zawarł w swych historycznych utworach, podkreślając rozdział spraw duchowych (Kościoła) od ziemskich (państwa), jakkolwiek w celu wspólnego budowania królestwa Bożego (28,7-10)³³. W tym ostatnim przypadku podkreśla szczególnie rolę świętości życia i pielęgnowania cnót duchowieństwa (czystości, pokory i miłości), wytykając przelotnie ich zaniedbania (por. 28,13-14.22nn).

Druga kolekcja z Clairvaux obejmuje 18 kazań liturgicznych, którym redaktor (G. Raciti) nadał ciągłość poprzedniej numeracji: od 29 do 46. Również i w tym przypadku nie znamy daty powstania, jakkolwiek według Racitiego należą one do grupy kazań *post orale*. Redaktor przyporządkował ją do zbioru Clairvaux ze względu na jego przeznaczenie oraz pochodzenie. Zostały odnalezione przez niego w 1982 r. w manuskrypcie (nr 868) Biblioteki Miejskiej w Troyes, spisane (przepisane) pod koniec XII wieku w Clairvaux³⁴. Autentyczność i aelrediański styl tego zbioru potwierdza krytyka wewnętrzna poszczególnych utworów³⁵.

³³ Więcej na ten temat, zob. *Genealogia regum Anglorum*, PL 195,728.

³⁴ G. Raciti, *Introduction*, CCCM 2a, s. XV-XVI; więcej na ten temat, zob. tenże, *Deux collections de sermons*, s. 165-184.

³⁵ *Tamże*, s. XVI.

Praca redakcyjna Racitiego dała w efekcie następujący porządek kazań liturgicznych tego *Zbioru*: dwa kazania na Boże Narodzenie (*Sermones*, XXIX-XXX), jedno na Objawienie Pańskie (XXXI), trzy na Oczyszczenie NMP (XXXII-XXXIV), jedno na Niedzielę Palmową (XXXV), jedno kazanie na Wielki Tydzień (*In Hebdomada Sancta* – XXXVI), jedno na wspomnienie św. Benedykta (XXXVII), dwa na Zwiastowanie Pańskie (XXXVIII-XXXIX), dwa na Wielkanoc (XL-XLI), jedno na Zesłanie Ducha Świętego (XLII), dwa na Narodzenie św. Jana Chrzciciela (XLIII-XLIV), jedno na Wniebowzięcie NMP (XLV) oraz jedno na uroczystość Wszystkich Świętych (XLVI).

2. AELREDI RIEVALLENSIS, *SERMONES XLVII-LXXXIV* (CCCM 2B)

W 2001 roku G. Raciti opublikował drugi tom krytycznego wydania wszystkich zachowanych kazań liturgicznych Aelreda z Rievaulx, do niedawna jeszcze niemal w ogóle nieznanych. W podtytule tego tomu widnieją nazwy dwóch głównych kolekcji, pochodzących od miejscowości ich znalezienia (i być może przeznaczenia): *Dunelmensis* (z Durham) i *Lincolnienses* (z Lincoln), oraz jedno kazanie zachowane przez niejakiego *Matthaeo Rievallensi Servatus* (Mateusza z Rievaulx). Na niniejszy tom składają się więc w zasadzie dwa zbiory kazań: z Durham i z Lincoln, przedzielone kazaniem wspomnianego Mateusza z Rievaulx. Redaktor nadał im numerację, biorąc pod uwagę wyliczenie poprzednich zbiorów, tak że stanowią one niejako ich ciąg dalszy, kontynuację od kazania 47. do 84.

Pierwsza kolekcja, choć została zrekonstruowana na podstawie pięciu zachowanych manuskryptów pochodzących z XII/XIII w. (z Durham, dwa z Oksfordu, z Eton i z Londynu), zasadniczo opiera się na manuskrypcie z Durham, spisany jak wszystkie pozostałe dla potrzeb wspólnot północnej Anglii po śmierci Aelreda. Na ich autentyczność wskazuje krytyka wewnętrzna oraz dodane później w przypadku niektórych kazań wzmianki o autorstwie opata³⁶. W skład obecnej *Kolekcji* wchodzi 32 kazania, ponumerowane od 47 do 78. Większość z nich (w liczbie 24) została po raz pierwszy opublikowana przez C.H. Talbota w 1952 r.³⁷. Niektóre z nich są długie, a niektóre mają formę tylko kilku stosunkowo krótkich punktów, w tym też niedokończonych zwrotów (por. np. kazania XLIX, LXXXIV); to wszystko może wskazywać na ich charakter *post-orale*.

³⁶ Wszystkie szczegóły na ten temat, zob. G. Raciti, *Introduction*, CCCM 2b, s. V-IX.

³⁷ *Sermones inediti B. Aelredi abbatis Rievallensis*, Series Scriptorum S. Ordinis, 1, Rome 1952; A. Hoste, *Bibliotheca Aelrediana. A Survey of the Manuscripts, Old Catalogues, Editions and Studies Concerning St. Aelred of Rievaulx*, Steenbrugis 1962, s. 84-88; P.-A. Burton, *Bibliotheca Aelrediana Secunda. Une bibliographie cumulative 1962-1996*, Louvain-la-Neuve 1997, s. 147.

Po uwzględnieniu pracy redakcyjnej Racitego *Kolekcja* ta zawiera kazania ułożone według następującego porządku: jedno na Adwent (*Sermon*, XLVII), jedno na Wigilię Bożego Narodzenia (XLVIII), jedno na Boże Narodzenie (XLIX), jedno na Objawienie Pańskie (L), jedno na Ofiarowanie Pańskie (*In Ypapanti Domini* – LI), jedno na Wielki Post (*In capite ieiunii* – LII), jedno *O poście* (*De ieiunio*), trzy na wspomnienie św. Benedykta Opata (LIV-LVI), cztery na Zwiastowanie Pańskie (LVII-LX), dwa na Wielkanoc (LX-LXII), dwa na synod do księży (LXIII-LXIV), jedno na Wniebowstąpienie Pańskie (LV), trzy na Zesłanie Ducha Świętego (LXVI-LXVIII), jedno na wspomnienie Jana Chrzciciela (LXIX), trzy na uroczystość Apostołów Piotra i Pawła (LXX-LXXII), dwa na Wniebowzięcie NMP (LXXIII-LXXIV), jedno na Narodzenie NMP (LXXV), dwa na uroczystość Wszystkich Świętych (LXXVI-LXXVII), jedno na niedzielę listopada (*Dominica in kalendis Novembris* – LXXVIII).

W 1940 r. A. Wilmart zidentyfikował i opublikował kazanie Aelreda spisane przez niejakiego Mateusza z Rievaulx, mistrza chóru w Rievaulx, na podstawie zachowanego XIII-wiecznego manuskryptu z Paryża³⁸. Jest to krótkie kazanie na Zwiastowanie Pańskie, opatrzone w obecnym krytycznym wydaniu numerem LXXIX³⁹. Osnowę tego kazania stanowi rozmowa anioła Gabriela z Maryją na podstawie Ewangelii św. Łukasza o Zwiastowaniu (Łk 1,26-28)⁴⁰. Samo kazanie wydaje się być niedokończone.

Z obecnego tomu pozostaje jeszcze do omówienia druga kolekcja liturgicznych kazań dotąd nigdy niepublikowana, znaleziona i przechowywana w Katedralnej Bibliotece w Lincoln, tzw. *Kolekcja z Lincoln*. Stanowi ją zbiór pięciu kazań uszeregowanych przez redaktora w ciągłości numerycznej z kazaniem poprzednich zbiorów, a więc od LXXX do LXXXIV. Jak poprzednie zbiory, powstały one zapewne dla potrzeb wspólnot (cysterskich?) północnej Anglii, spisane (przepisane), jak pozostałe, po śmierci opata. Na autorstwo Aelreda wskazuje znów krytyka wewnętrzna oraz porównanie ich z innymi zbiorami⁴¹. W skład tego zbioru wchodzi następujące kazania: jedno na Adwent (LXXX), jedno na Narodzenie Pańskie (LXXXI), jedno na wspomnienie św. Benedykta (LXXXII), dwa na Narodzenie NMP (LXXXIII-LXXXIV).

³⁸ A. Wilmart, *Les mélanges de Mathieu prechantre de Rievaulx au debut du XIII siècle*, „Revue Benedictine” 52 (1940), s. 15-84.

³⁹ Więcej na ten temat, zob. G. Raciti, *Introduction*, CCCM 2b, s. XI-XII.

⁴⁰ CCCM 2b, s. 314-318.

⁴¹ G. Raciti, *Introduction*, CCCM 2b, s. XII-XIII; por. R.M. Thomson, *Catalogue of the Manuscripts of Lincoln Chapter Library*, Woodbridge 1989, s. 199-200.

3. AELREDI RIEVALLENIS, *SERMONES DE ONERIBUS* ET INCIPIT SERMO DE DILECTIONE DEI

Pozostają jeszcze do omówienia dwa rodzaje kazań: *Sermones de oneribus* (Kazania o uciemieniu) oraz jedno kazanie na temat miłości Boga. Podczas gdy pierwszy rodzaj znalazł się ostatecznie w formie drukowanej w wielkiej *Patrologia latina* Migne'a (PL 187,817-828; 195,361-500), i to bez specjalnej krytycznej obróbki, jako że miały one stanowić dzieło wykończone przez samego Aelreda; to drugi rodzaj jest krytyczną prezentacją na bazie źródeł nigdzie wcześniej niepublikowanych.

Z tego, co nam na pewno wiadomo, *Sermones de oneribus* to jedyna seria kazań przygotowanych przez samego Aelreda, o czym nas informuje jego biograf, Walter Daniel (*Vita*, 41). M. Powicke, który opracował krytycznie tę biografię, szacuje datę ich powstawania na lata 1158-1163, a ich publikację (czyli ostateczne wykończenie) wraz z dedykowaniem całego utworu Gilbertowi Foliot, jako biskupowi Londynu, na lata 1163-1164⁴². Takie wnioski wyciąga z faktu wzmianki imienia Gilberta oraz uwagi, że był on biskupem Londynu. Gilbert bowiem został powołany na stolicę biskupią w Londynie w marcu 1163 r.; ponadto kazanie 24, zawiera odniesienie do kardynała Oktawiana, antypapieża Wiktora IV, który zmarł w Lukce 20 kwietnia 1164; kazania więc musiały być wygłoszone i ostatecznie spisane przed tą datą⁴³.

Nazwa zbioru *Sermones de oneribus* bierze się ze spotykanego w średniowieczu tematu wyjaśnienia sytuacji obecności grzechu i nieprawości w świecie, jako przeszkód do osiągnięcia doskonałości chrześcijańskiej, na bazie tekstów z ksiąg prorockich, w tym proroka Izajasza. Nieprzypadkowo wybierano teksty z Księgi Izajasza, ponieważ Izajasz był uważany za proroka Wcielenia, a jego teksty pojawiają się najczęściej w Adwencie, wskazując na Chrystusa jako odpowiedź na wyżej wzmiankowane problemy i ratunek dla strapionej duszy⁴⁴. Tytuł pochodzi z łaciny: *onus, oneris* – oznacza ciężar, jarzmo.

Obecny zbiór odpowiada rodzajowi kazań z przeznaczeniem do rozmyślania dla mnichów podczas *capitulum*. Jak zaznaczyliśmy wcześniej, są one rodzajem kazań-komentarzy powstałych na bazie rozważań nad Księgą proroka Izajasza, a dokładniej rozdziałów 13-16.

⁴²M.F. Powicke, *Introduction*, s. xcii-xciii; xcvi, w: W. Daniel, *The Life of Ailred with the Letter to Maurice, by Walter Daniel*, Oxford 1950.

⁴³Zob. PL 195,361; 460-461; M.F. Powicke, s. xciii; por. A. Squire, s. 134-135; 142-143 oraz przyp. 16, s. 169.

⁴⁴Por. np. Kazania opata Gotfryda z Admont (1138-1165), PL 174,1157nn; por. A. Squire, s. 135-136.

Walter Daniel mówi o 33 kazaniach⁴⁵, podczas gdy sam Aelred wskazuje na ilość 30, poprzedzonych kazaniem wstępnym, co razem daje 31 kazań⁴⁶. Późniejszy redaktor przygotowujący te kazania do druku, B. Tissier, rozpoczął numerację od tego właśnie wstępnego kazania i za nim poszedł Migne w swej *Patrologia latina*⁴⁷; tak więc dziś mówi się o 31 kazaniach⁴⁸. Nieporozumienie jednakże co do ilości 33 wynika z zaliczenia do tego zbioru również wstępnego dedykacyjnego listu Aelreda do Gilberta oraz kazania na Adwent, z którego inspiracji wziął początek cały zbiór⁴⁹.

Cały zbiór otwiera list dedykacyjny Aelreda do biskupa Londynu, znawcy problematyki biblijnej i świątobliwego mnicha, Gilberta Foliet. W liście tym opat odsłania drogę powstawania dzieła, który mu przesłał. Najpierw stanowiło one krótkie rozważania podczas *capitulum* nad rozdziałami dotyczącymi profetycznych uciemień z Izajasza, zatrzymując się sumarycznie nad każdym z nich. Następnie na prośbę mnichów spisał je szczegółowiej, rozpoczynając od *jarzma Babilonu*, przechodząc przez *ujarzmienie Filistynów*, aż do *tajemnic jarzma Moabu*. Tak więc Aelred sam zarysował tu wstępnie schemat swego utworu; oprócz kazania wprowadzającego przedstawia: w dziewiętnastu kazaniach – *jarzmo Babilonu*, w trzech – *jarzmo Filistynów*, w dziewięciu – *jarzmo Moabu*⁵⁰.

Po liście wprowadzającym następuje *Sermo in adventu Domini*, dedykowane mnichom z Rievaulx, które stanowi wprowadzenie w poszczególne części, wyjaśniając znaczenie jedenastu *ucisków* (*onus*) i *uciemień* (*pondus*), które stanowią przeszkody dla przyjścia Chrystusa do duszy ludzkiej⁵¹. Widać tu wyraźnie, że wszystkie następujące kazania wyrosły z atmosfery tematu adwentowego. Po czym, zgodnie z zarysowanym wcześniej planem, następuje seria poszczególnych jednostek, które – oprócz licznych pobocznych wątków – omawiają po kolei:

– *jarzmo Babilonu*, czyli liczne przeszkody dla duszy ze strony świata, tj. pożądanie stworzeń (*Sermones* 2-20, na bazie Iz 13-14);

– *jarzmo Filistynów*, w których dostrzega przeszkody ze strony diabła (*Sermones* 21-23, na bazie Iz 14);

– *jarzmo Moabu*, czyli pożądanie ciała (*Sermones* 24-32, na bazie Iz 15-16).

⁴⁵ „At in illo secretario supramemorato triginta tres omelias super onus Babilonis in Ysaia [...] manu sua scribendo consummauit”, *Vita*, 41.

⁴⁶ Zob. *Epistola Aelredi ad Gilbertum Londoniensem episcopum*, PL 195,361-364.

⁴⁷ Zob. B. Tissier, *Bibliotheca Patrum Cisterciensium*, Bono-Fonte 1662, t. V, s. 229nn.

⁴⁸ A. Squire, *przyp.* 18, s. 169; A. Hoste, s. 55-59.

⁴⁹ A. Hoste, s. 54-57.

⁵⁰ *Epistola Aelredi ad Gilbertum Londoniensem episcopum*, PL 195,361-364.

⁵¹ PL 195,363;183,817-827.

Kazanie o umiłowaniu Boga (Sermo de dilectione Dei) jest ostatnim omawianym przez nas utworem Aelreda, do niedawna jeszcze niepublikowanym. Za podstawę posłużyły mu dwa kodeksy (z Douai i Londynu) z XII/XIII w.⁵²; jako taki znalazł się po raz pierwszy w zbiorze I tomu krytycznego wydania dzieł duchowych Aelreda z 1971 r. (CCCM 1)⁵³. Jest to bardzo krótkie kazanie, być może dlatego doczekało się już pewnie i polskiego tłumaczenia⁵⁴. Jego osnowę stanowi wychwalanie miłości Boga i jej błogosławione owoce w życiu duchowym człowieka (1-3). Aelred pokazuje tu też prawdziwe oblicze tej miłości: nie przelotne uczucia, ale stałe przyłgnięcie woli człowieka i podporządkowanie jej woli samego Boga (4); co wyraża się w działaniu i doświadczeniu. W tym ostatnim przypadku ma to swe odzwierciedlenie w cierpliwym znoszeniu postanowień woli Bożej oraz w braku opieszałości we współdziałaniu z Jego łaską (5).

PODSUMOWANIE

Na tle wciąż jeszcze wyrywkowej wiedzy polskiego środowiska teologicznego (medievalistycznego) na temat twórczości duchowej opata cysterskiego, Aelreda z Rievaulx (północna Anglia, 1110-1167), w obecnej prezentacji podjęliśmy próbę przedstawienia jego dorobku kaznodziejskiego, który stanowi pokazną część jego nauczania teologicznego. Chodzi tu o nauczanie teologiczne, które odzwierciedlało uprawianą w średniowiecznych klasztorach tzw. teologię monastyczną (J. Leclerq), a którą właśnie reprezentował wspomniany mnich cysterski, obok wielkiego Bernarda z Clairvaux czy Wilhelma z Saint Thierry.

Oprócz jednej wyraźnej wzmianki o autorstwie Aelreda i przeznaczeniu jego *Kazań o uciemieniu (Sermones de oneribus)*, właściwie nie dysponujemy kompletną i pewną wiedzą na temat powstawania i spisania pozostałych zbiorów jego kazań. Na ten temat trzeba szukać zapewne odpowiedzi w ogólnym procesie powstawania tego rodzaju utworów, umieszczając go oczywiście w okresie aktywnej działalności opackiej Aelreda, a więc w latach 1143-1166. Z reguły bowiem głoszenie kazań było zarezerwowane dla opata, stanowiąc instytucjonalny element formacji monastycznej. Miał on wygłaszać je w przepisane liturgiczne dni świąteczne i niedziele oraz podczas specjalnych codziennych spotkań formacyjnych (*capitulum*). W ten sposób w pierwszym przypadku powstały zbiory kazań litur-

⁵² Więcej na ten temat, zob. A. Hoste, *The sermo de Dilectione Dei*, „Collectanea Ordinis Cisterciensium” 24 (1962), s. 130-134.

⁵³ Aelredi Rievallensis, *Opera omnia*, t.I: *Opera ascetica, Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis*, cz. 1 (CCCM 1), Turnholti 1971, s. 242-244.

⁵⁴ Aelred z Rievaulx, *O umiłowaniu Boga*, tłum. P. Krupa, „W drodze”, 9 (2001), s. 90-91.

gicznych, w drugim – swoiste kazania-komentarze oparte na Piśmie Świętym, fragmentach *Reguły* Benedykta czy na innych tekstach patrystycznych. Znaczący zagadnienia mówią o liczbie ok. 300 kazań wygłoszonych przez Aelreda, z których zachowała się tylko część. *Sermones de oneribus* należą do drugiego rodzaju kazań (komentarzy) powstałych na bazie czterech rozdziałów z Księgi proroka Izajasa. Oprócz nich zachowało się kilka zbiorów kazań liturgicznych, z których część jeszcze do niedawna w ogóle nie ukazała się drukiem. Na liście tego ostatniego rodzaju widnieją również kazania wygłaszane przez opata na synodach oraz z okazji różnych okoliczności religijno-państwowych.

Na szczęście wiele ze zbiorów Aelreda zachowało się w rękopisach, chociaż nieoryginalnych, bowiem te prawdopodobnie do nas nie dotrwały. Zgodnie ze średniowieczną tradycją kazania były spisywane albo przez słuchacza (słuchaczy) podczas ich wygłaszania, a później ewentualnie tylko przeglądane przez ich autora, z ponownym ich zastosowaniem dla późniejszych celów (tzw. *post orale*), albo sam kaznodzieja spisywał je, najczęściej w formie punktów, dla aktualnych konkretnych potrzeb i sytuacji (tzw. *pre-écrite*) (G. Raciti). Niewykluczone, że Aelred mógł przygotować na bazie tego pierwszego rodzaju specjalny zbiór lub kilka zbiorów kazań, z przeznaczeniem dla poszczególnych wspólnot filialnych albo by mieć je pod ręką podczas swych objazdów po Anglii. W każdym razie troskę o zachowanie jego dziedzictwa kaznodziejskiego podjęły poszczególne wspólnoty zakonne Anglii i Francji (Clairvaux, Durham, Lincoln, Oksford, Westminster, Eton), którym zależało na posiadaniu jego kazań, by móc je wykorzystać w formacji zakonnej podczas czytania na *capitulum*. Tak więc powstały kopie poszczególnych zbiorów, tzw. *kodeksy*, które dotarły do nas, spisane zaraz po śmierci Aelreda i przechowywane w zakonnych bibliotekach (1167). Część z nich, po pierwszych próbach wydawniczych (Gibbons, Tissier), w XIX w. trafiła do wielkiej *Patrologia latina* J. Migne'a, t. 195, część z kolei w ogóle nie doczekała się wydania.

G. Raciti jest tym, który dokonał krytycznego opracowania całego liturgicznego dorobku kaznodziejskiego naszego opata, bazując na zachowanych manuskryptach. Uwzględniając wcześniejszą pracę redakcyjną swego poprzednika, w przypadku niektórych wydanych przezeń kazań (1952, C.H. Talbot), całą twórczość opublikował w dwóch tomach w ramach belgijskiego wydawnictwa Turnholt Typographi Brepolis Editores Pontifici, z serii *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis*, część 2, a-b (CCCM 2a-b), w latach 1989 i 2001. W ten sposób, oprócz wspomnianego zbioru *Sermones de oneribus*, mamy dziś dwa tomy jego kazań liturgicznych, owoc wieloletniej pracy Racitiego, z której tu korzystamy.

Redaktor ów podzielił wszystkie zachowane kazania liturgiczne na kilka zbiorów i potraktował je razem, zachowując jeden i ten sam ciąg numeryczny, od 1 do 84. W pierwszym tomie (CCCM 2a) zamieścił 46 kazań w ramach dwóch tzw. *Kolekcji z Clairvaux*, znalezionych w Bibliotece Miejskiej w Troyes (manuskrypt

910 i 868), a przeznaczonych dla potrzeb wspólnoty z Clairvaux. Dla przykładu omówiliśmy szczegółowo treść 28 kazań *Pierwszej kolekcji*, by zobaczyć specyfikę ich teologicznego nauczania. Drugi tom (CCCM 2b) stanowią następną dwie kolekcje 38 kazań: z Durham i z Lincoln (zrekonstruowane na podstawie pięciu zachowanych kodeksów), przedzielone kazaniem Aelreda na Zwiastowanie Pańskie, a spisany przez niejakiego Mateusza z Rievaulx.

W ramach ostatniego punktu naszej pracy omówiliśmy serię aelrediańskich kazań-komentarzy *O uciemieniu* (*Sermones de oneribus*), czyli o przeszkodach, jakich doznają chrześcijanie w drodze do doskonałości, opartych na czterech rozdziałach (13-16) Księgi proroka Izajasza. Na końcu dodaliśmy jedno kazanie *O umiłowaniu Boga* (*De dilectione Dei*), zamieszczone w pierwszym tomie dzieł duchowych Aelreda, z roku 1971 (CCCM 1). Pierwsze utwory jako jedyne zostały spisane przez samego Aelreda w latach 1158-1164 i jako takie dedykowane biskupowi Londynu, Gilbertowi Foliot. W formie drukowanej dostały się do wielkiej *Patrologia latina* Migne'a (PL 187,817-828; 195,361-500), stanowiąc dziś dla nas podstawowe źródło. Drugi utwór ukazał się po raz pierwszy drukiem (CCCM 1, s. 242-244) na podstawie dwóch manuskryptów.

Na *Sermones de oneribus* składają się 32 kazania, poprzedzone listem dedykacyjnym Aelreda (PL 195,361-362) oraz kazaniem wstępnym na Adwent (PL 187,817-828), od którego wzięła początek cała seria. Zgodnie z zarysowanym wstępnie planem opat po kolei omawia *uciemienia* (*pondes*) i *jarzma* (*ones*), jakie napotyka chrześcijanie w drodze ku Bogu, symbolicznie reprezentowane w miastach Babilonu (przeszkody ze strony świata) (*Serm.* 2-20), nacji Filistynów (przeszkody ze strony diabła) (*Serm.* 21-23) i Moabu (przeszkody ze strony ciała) (*Serm.* 24-32). Bardzo krótkie w swej treści *Sermo de dilectione Dei* pokazuje, na czym polega prawdziwa miłość Boga, a mianowicie, na stałym i cierpliwym przygnięciu woli człowieka do woli Bożej.

Summary

Sermons of Aelred of Rievaulx

There are not many studies in Polish theologies (medieval) milieu about the spiritual creation of the Cistercian abbot Aelred of Rievaulx, North England (1110-1167). This article tries to present his preaching activity which constituted a great part of his theological teaching. The teaching concerned the medieval form of cultivation of theology performed in monasteries, called "monastic theology" (J. Leclercq). Aelred, next to the great Bernard of Clairvaux and William of Saint Thierry, was one who represented this kind of theology.

Besides one explicit mention about Aelred's authorship and destination of his *Sermones de oneribus* (*Homilies on the Burdens*), there is missing complete and certain information related to the creation of the rest of his collection of sermons. In this question we must look for the answer to the general process of creating these kind of works, located of course in the years of the abbot's activity, that is, between 1143-1166. In general the preaching was reserved to the abbot being an institutional element of monastic formation. The abbot had to preach at prescribed liturgical feasts and Sundays as well during special daily meetings (*capitulum*). This way, in the first case were created the collection of liturgical sermons, in the second, peculiar sermons-commentaries on the basis of the Holy Scriptures, fragments of the *Rule* of St. Benedict and other patristic writings. The scholars speak of about 300 sermons said by Aelred, from which only one part has survived. *Sermones de oneribus* takes part of the second kind of sermons (commentaries) created on four chapters from the book of Isaiah. Beside them, we know about a few collections of liturgical sermons; parts of them were not printed until recently. On the list of these writings there are also sermons preached by the abbot on the synods and in many different occasions of feasts, both religious and state.

Fortunately many of these collections have been retained in manuscripts although not the original because these probably perished during the ages. In conformity with medieval tradition the sermons were both written down by the listeners during their delivering and later eventually reviewed by the author in order to use them to another occasions (so called: *post orale*); or the preacher himself had written them in form of few points for the actual concrete necessity and situation (so called: *pre-écrite*) (G. Raciti). It is not out of the question that Aelred could have prepared on the basis of the *post-orale* sermons some one special or few collections in order to send them to filial communities or to have them at hand during his travels around England and France. Anyway, the care of preserving his preacher's inheritance undertook individual communities of England and France (Clairvaux, Durham, Lincoln, Oxford, Westminster, Eton), in order to have and use them in formation of their own monks during the reading on *capitulum*. This way we have the copies of particular collections, called *codex*, written down not long after death of Aelred (1167) and kept in monastic libraries. Part of them, after first trials of publication (Gibbons, Tissier), reached in XIX century to the great L. Migne's *Patrologia latina*, vol. 195; other parts were never published.

It is G. Raciti who made the first critical elaboration of whole liturgical sermons of our abbot on the basis of retained manuscripts. After considering the earlier redaction work of his predecessor C. H. Talbot (1952), he published the Aelredian preacher's production in two volumes of Turnholti Typographi Brepolis Editores Pontifici, Belgium, in the frames of series of *Corpus Christianorum Continuation Mediaevalis*, part 2, a-b (CCCM 2a-b), in the years 1089 and 2001. This way, beside mentioned collection of *Sermones de oneribus*, we have nowadays two volumes of Aelredian liturgical sermons, the fruit of many years standing of the work of Raciti, which is present here.

The editor has divided all the sermons into four collections and has treated them together, keeping one and the same numerical draught, from 1 to 84. The first volume (CCCM 2a) contains 46 sermons in two collections, called *Collection of Clairvaux*, founded in Municipal Library of Troyes (Manuscripts 910 and 868), which comes from and were

copied for the use of the community of Clairvaux. We have discussions with details of 28 sermons of the *First Collection*, as the example of knowledge of the specifics of its theological teaching. The second volume (CCCM 2b) contains the next two collections of 38 sermons: from Durham and Lincoln (reconstructed on the basis of the five codex), separated with the sermon of *Annunciation of the Lord* written by some Mathieu of Rievaulx, the master of choir.

The last point of the article discusses the Aelredian collection of sermons-commentaries *De oneribus* (*On the Burdens*), speaking about the obstacles which the Christians experience on the way of perfection, made on the basis of the four chapters (13-16) of the book of Isaiah. At the end is added one sermon *De dilectione Dei* (*On the Love of God*) set in the first volume of the critical spiritual works of abbot (CCCM1), 1971, printed for the first time. The collection of *Sermones de oneribus*, as the unique one, has been written by Aelred himself in years 1158-1164, and was dedicated to Gilbert Foliot, bishop of London at that time. It was printed and put later into the *Patrologia latina*, of J. Migne (PL 187,817-828; 195,361-500) and this way it constitutes the basic source of our research.

Sermones de oneribus make the collection of 31 sermons, preceded by the commendatory letter to bishop Gilbert (PL 195,361-362) and by one introductory sermon on Advent (PL 187,817-828), from which the origin the whole collection was taken. According to the plan sketched in the introduction, the abbot discusses successively burdens (*pondes*) and yokes (*ones*), which the Christian meets on the way to God, symbolically expressed by the biblical cities of Babylon (obstacles from the world) (*Serm.* 2-20), nation of Philistines (obstacles from the devil) (*Serm.* 21-23), and Moab (obstacles from the body) (*Serm.* 24-31). Very short in its contents *Sermo de dilectione Dei* shows the true image of God's love which consists in firm and patient adherence of the human will to the will of God.